

V zadnjem poglavju z naslovom *V kateri hiši je kranjski polihistor dejansko živel in umrl?* se avtor ukvarja s pravo Valvasorjevo hišo, ki je bila enako kot napačna kasneje združena s sosednjo v eno samo. Iskanja se je lotil na najširši način, pregledal je namreč historiate vseh hiš v Krškem, ki bi po legi lahko ustrezale podatkom v ključnih dokumentih, in preiskal je vse sorodstvene vezi med družinami, ki so omenjene v teh dokumentih. Z metodo izločanja hiš, ki ne ustrezajo Valvasorjevi, je avtorju uspelo razkriti historiate nekaterih drugih pomembnejših mestnih zgradb. Potrditev več kot verjetne domneve na podlagi lokacije in izgleda hiše je avtor dosegel s sistematičnim preiskovanjem matičnih knjig, ki so razkrile sorodstvene povezave med kasnejšimi lastniki Valvasorjeve hiše in obeh njenih sosed ter njihove življenjske poti oz. bivanje v Krškem.

Avtor je z vztrajnim iskanjem po virih prišel do mnogih novih podatkov, ki jih prejšnji raziskovalci pač niso poznali, toda videti je, da je ključni podatek, t. j. opis lege hiše iz kupo-prodajne pogodbe iz leta 1693, ob določanju in vztrajanju pri napačni hiši vsa pretekla leta ležal na Prokrustovi postelji, da ne bi bila prizadeta »žlahtna tradicija«. Dokazi za pravo hišo so bili neizpodbitni, ko je avtor s potrpljenjem zbral vse bistvene podatke o hiši in njenih lastnikih od prodajalca Jakoba Vodnika, preko Valvasorja, njegove druge žene Ane Maksimile, ki je hišo leta 1706 prodala Janezu Krstniku Kamnikarju, do vnovične prodaje baronici Zetschker, ki jo je že mogoče povezati s kasnejšimi lastniki po sredi 18. stoletja.

V knjigi skorajda ni strani brez opomb, od katerih jih večina navaja vir ali opozarja na napake v starejši literaturi o Valvasorju. Nekaj med njimi pa je kratkih razprav o vprašanjih, ki niso bila bistvena za dokazovanje, toda avtorju je pri zasledovanju glavne niti uspelo rešiti še kako uganko, npr. rod pesnika Valentina Vodnika, ki ga je odkritelj kupo-prodajne listine iz leta 1693 povezoval s prodajalcem hiše Jakobom Vodnikom. Že samo število opomb priča o velikanskem številu virov, ki so bili uporabljeni pri raziskovanju. Da ima avtor neverjeten smisel in veselje za reševanje rodoslovnih linij, priča tudi opomba 131, kjer je med podpisniki nekega dokumenta iz leta 1749 naveden celo avtorjev sedemkratni praded.

Kljub temu da knjiga ni tekoča pripoved o nekem preteklem dogajanju in je branje zaradi obilice imen in priimkov, pojasnjevanja ter sklepanja večkrat naporno, jo je užitek prebirati zaradi bogatega, večkrat igrivega in domiselnega jezika. Popestri jo prav toliko fotografij, kot jih bralec potrebuje za popolno predstavo o legi in podobah obeh hiš. Pohvaliti pa velja tudi oblikovno podobo knjige, preprosto, a vendar zelo elegantno.

Čeprav je pisatelj Mencinger nekoč napovedoval, da bi se tisti, ki bi spominsko ploščo »na drugi hiši izklesati dal«, izpostavil občemu zasmehovanju, se to ni zgodilo. Novi plošči sta bili v lanskem letu pritr-

jeni na pravi in na napačni hiši, zadnja pod ploščo iz leta 1894 in s skopim pojasnilom, od kod pomota. Nedvomno je temu botrovalo izjemno natančno in z vseh strani podprto avtorjevo raziskovanje, ki je zmoglo prepričati tudi najhujše pristaše tradicije.

Meta Matijević

Prevalje po starih sledih, [zbrala in uredila Dragomir in Davorin Benko]. Prevalje: Kulturno društvo Mohorjan, 2012, 205 strani.

Stare sledi, Ugasle peči in Perzonalni so stanovanjski predeli koroških Prevalj, kjer je nekoč stala prevaljska železarna. Čeprav je tovarna železniških tirnic s pečmi in dimniki vred že davno izginila v kolesju zgodovine, lahko pozorno oko vseeno uzre še nekaj »starih sledi«, ki pričajo o takratni živahni gospodarski dejavnosti, ki v tistem času v slovenskem prostoru skorajda ni imela konkurence. Za prave bisere med njimi sta tokrat poskrbela Dragomir in Davorin Benko z objavo izbora starih razglednic Prevalj iz svoje bogate zasebne zbirke, ki so objavljene v pričujoči monografiji postale dostopne širši javnosti.

Avtorja sta želela s knjigo počastiti tudi sto petdeseto obletnico (v letu 2013) dveh pomembnih dogodkov v zgodovini Prevalj, in sicer prihod vlaka leta 1863 (odprtje železniške proge Maribor–Celovec) ter odprtje prve pošte v Mežiški dolini. Sunkovit gospodarski razvoj Prevalj se je namreč začel z odprtjem železarne bratov Rosthorn v tridesetih letih 19. stoletja, v kateri so, ob energetski podpori premogovnika na bližnjih Lešah in z vrhunskimi tehnološkimi inovacijami, izdelovali železniške tirnice in osi. Gospodarski razvoj kraja pa je, kot se slikovito izrazi-ta avtorja, »pomenil preseganje boguzahrbtništva in odpiranje trmaste zaprte koroške duše, navajene na divjost, temačnost in samotnost gozdnate, bregovite prevaljske nicine«.

Knjiga je v celoti dvojezična (tudi v nemščini) in je razdeljena na dva tematska sklopa. V prvem delu so poleg dveh uvodnih tekstov aktualnega prevaljskega župana Matica Tasiča in uvodu obeh avtorjev zbrana razmišljanja o posebnostih, duši in prebivalcih Prevalj izpod peres treh domačinov Farčanov (Farna vas je danes del Prevalj), in sicer zdravnika Draga Plešivčnika, filozofa Vinka Ošlaka in pisatelja Primoža Suhodolčana. Iz spisov vejeta tako globoka naklonjenost kot tudi kritičnost do domačega kraja in ljudi, čeprav ga seveda vsak vidi in občuti na svoj način, pač v skladu s svojim značajem in svetovnim nazorom.

Naslednji trije prispevki predstavljajo geograf-

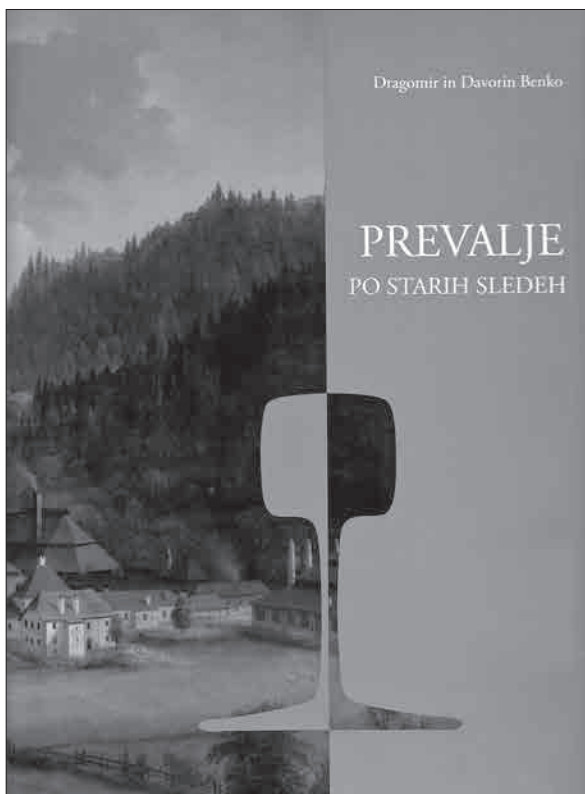
sko-zgodovinski uvod v sam izbor objavljenih razglednic. Štefan Keber oriše glavne geografske značilnosti Prevalj in neposredne okolice ter postreže s statističnimi podatki o prebivalstvu. Sledi tekst Karle Oder o zgodovinskem razvoju z glavnimi poudarki, kot so razlaga o nastanku imena in predvsem razvoj Prevalj od dvajsetih let 19. stoletja dalje, ki je potekal v sozvočju z ambicioznim vlaganjem bratov Rosthorn v industrijsko proizvodnjo železniških tirnic. Rosthorni so sicer na desnem bregu reke Meže najprej zgradili cinkarno, ki pa so jo že po nekaj letih opustili in namesto nje je sredi tridesetih let 19. stoletja že delovala moderna pudlarna po angleškem vzoru, ki je železniške tirnice dobavljala za severno Ferdinandovo železnico na Češkem, za izgradnjo avstrijske železnice v severni Italiji, madžarsko osrednjo železnico itd. Ko so v pudlarni iznašli še postopek uporabe rjavega premoga, je bila to pomembna prelomnica v kurilni tehnologiji metalurškega postopka za ves evropski prostor. S tem se je začel tudi razvoj premogovnika na bližnjih Lešah, ki je bil v obdobju 1835–1856 po proizvodnji in številu zaposlenih največji premogovnik v slovenskem prostoru. Železarna, ki je delovala do leta 1899, je bila v svojem času svetovno znana, že leta 1845 je na industrijski obrtni razstavi na Dunaju dobila zlato priznanje za kvaliteto svojih izdelkov. V najboljšem obdobju delovanja je zaposlovala čez tisoč delavcev, ki so proizvedli čez 11.000 ton izdelkov letno. Množični pritok delavcev je z izgradnjo delavskih kolonij pomembno preoblikoval oz. urbaniziral prej bistveno manjši kraj. Odrova oriše še pomen posameznih stavb, kot so na primer Ahačeva hiša, Preganthauz – najstarejša večstanovanjska hiša zgrajena pred letom 1840, večstanovanjske hiše oz. Perzonalni in šola zgrajena leta 1853. Nedvomno pa je bila izrednega pomena izgradnja železniške proge Maribor–Celovec, ki je vlak leta 1863 pripeljala tudi na Prevalje. Zanimivo je, da so si za izgradnjo železnice skozi Mežiško dolino že od tridesetih let 19. stoletja dalje prizadevali tako Rosthorni na Prevaljah kot tudi grofje Thurni, industrialci in lastniki železarskih obratov v Črni, Mežici in na Ravnah. Pomembno vlogo pri tem sta odigrala Franc Rosthorn, poslanec v koroškem parlamentu in od leta 1850 predsednik Trgovske in obrtne zbornice v Celovcu, in grof Jurij (Georg) Thurn, koroški deželni glavar in predsednik družbe za izgradnjo koroških železnic. S prevaljsko železniško postajo so povezali še dva industrijska tira dveh rudarskih središč v dolini, in sicer na Leše do premogovnika in med letoma 1918–1921 še do Žerjava za potrebe rudnika svinca in cinka v Mežici.

Sledi dragocena objava spominov Mirka Kumra »Prevalje med svetovnjima vojnama«, ki bralcu pomaga pri orientaciji po posameznih delih Prevalj in ki smiselno dopolnjuje uvodne študije. Mirko Kumer se je rodil leta 1917 in petleten začel živeti na Prevaljah, kjer je obiskoval tudi otroški vrtec. V tekstu najprej

na podlagi katastrskih map predstavi vse stavbe leta 1827, drugi obsežnejši del pa predstavljajo njegovi spomini na prevaljske hiše in njihove lastnike v obdobju 1920–1940. Mirko Kumer opisuje živahno trgovsko, obrtno in gostinsko dejavnost na Prevaljah in takratne življenjske navade ljudi. Opisuje, kako se je po eni strani prevaljska gospoda (sodniki, advokati, lesni trgovci, učitelji) zbirala na kegljišču pri Ahacu ali pa v posebni sobi pri Riflu, kegljišče gostilne Vaukan pa je bilo poznano po strastnih igralcih in stavah. Spominja se lokalnih posebnežev, kot je bil na primer Popov terc (Popov Miha), ki je prenočeval pri župnišču na Fari in za katerega je skrbela celotna skupnost. Preživljanje majhnih trgovcev in obrtnikov pa ponazarjata pek Kincl, ki je poleg pekarskih izdelkov prodajal tudi šolske potrebščine, in gospa Karlina, ki se je preživljala s prodajo drobnarij (tobačni izdelki, znamke, slaščice, svinčniki) v nekakšnem kiosku, v sezoni pa pekla kostanje in sadje. Kumer opisuje živahno dejavnost kovačij zaradi velikega števila težkih konj, ki so prevažali les, in težkih vozov parizarjev, in se spominja, kaj vse je v svoji prodajalni prodajal Fric Filipowsky – od moke in sladkorja do kvargljevih vrvic in smole. Spominja se tako Katre Juh, pobožne in spoštovane bolničarke, ki je ljudem rada pomagala z domačimi zdravili in ženskam pomagala pri porodih, kot tudi dr. Flisa, ki tudi nezavarovanim bolnikom ni odrekal pomoči. Opisuje živahno pekarsko dejavnost, ko sta se v boj za kupce kruha na Prevaljah vmešala še guštanjski in leški pek. Prevaljski pek Pečarnik, pa je poleg hlebov pekel še majhne in velike žemlje, buhteljčke in ob praznikih kolače. Slaščičar Ivan Kotnik je na »sejmišču« pred cerkvijo na Fari točil medico in pred Flisovo hišo v središču Prevalj prodajal sladoled. Občinski sluga Zazi pa je na taistem »sejmišču« pred cerkvijo ob nedeljah po maši okliceval občinske in sodne odloke ...

Poleg ljudi so v njegovem spominu ostali tudi posamezni zanimivi dogodki. Tako se spominja velike poplave leta 1926 in leto pozneje predvajanja verjetno prvega filma na Prevaljah, ko so film o kačah anakondah gledali na velikem platnu, napetem na steno gostilne Rozman. Občasno se je po Prevaljah slišalo celo tamburice, gosli Mačičevega Liksija in petje ob spremljavi citer dveh slepih žensk za vbo-gajme. Spominja se, kako so cigani nasproti gostilne Vaukan občasno postavili vrtiljak oz. »ringelšpil« in kako so otroci radi pili rdeče obarvano pijačo »poka-lice«. V spominu mu je ostalo tudi podrtje zadnjega železarniškega dimnika in hmelj na farovškem polju, kjer so ga gojili kar nekaj let. In nenazadnje, da je bila »vila« Korotan prva hiša na Prevaljah, ki je imela vodovod in angleško stranišče ...

Razglednice so smiselno posejane tudi med uvodnimi teksti, tako da lahko del dogajanja iz Kumrovih spominov tudi dejansko vidimo. Fotografije na razglednicah nam razkrivajo podobo gostilne Vaukan in prve pošte, Preganthauza, vile direktorja

leškega premogovnika Hansa Flaschbergerja, gostilne Štefanovo, gostilne Rifel, notranjost trgovine Frica Filipowskega, osebje Pekarne Pečarnik, Lekarne pri sveti Mariji, hiše Delavsko konzumnega društva, Restavracije Lahovnik, notranjosti žage družbe Korotan, Pečijeve hiše, pralnice premoga, Glavarstva, papirnice, gostilne Brančurnik itd.

Glavni del knjige predstavlja objava izbora razglednic, ki so geografsko omejene na Prevalje. Kronološko so razdeljene na tri obdobja: čas Avstro-Ogrske, od konca prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne in na obdobje med letoma 1945 in 1991, pri čemer razglednice, izdane v času samostojne Republike Slovenije, niso vključene. Razdeljene so v štiri tematske sklope, in sicer Na Fari, Barbara in Brinjeva gora, železniška postaja in Prevalje. Razglednice so objavljene v enotni velikosti, s kratkim opisom motiva, s podatki na hrbtni strani (izdajatelj, leto izdaje, kdaj je bila razglednica odposlana, od kod in kam je potovala). Avtorja sta pri opisu posameznih razglednic uporabila današnja ledinska imena, pri zapisovanju priimkov in imen pa sta si pomagala z Biografskim leksikonom Občine Prevalje.

Najstarejša objavljena razglednica Fare je iz leta 1900, vendar s fotografijo izpred leta 1899, saj je še viden dim iz železarskih dimnikov. Zanimiva je razglednica, izdelana po letu 1902, vendar s fotografijo Fare pred letom 1890, ki prikazuje farne cerkev pred obnovo. Farna vas (cerkev Device Marije na jezeru in farne kmetije) je pogosto fotografirana z železarno in goro Peco v ozadju oz. kot ozadje Prevaljam. Konec

dvajsetih let se na fotografijah v ozadju Farne vasi pojavi žaga s skladiščem lesa in upravnim poslopjem (družba Korotan). Fara je fotografirana iz različnih smeri, zanimiva je razglednica z zahoda z Guštanjem v ozadju in železnico ob strani. Večina razglednic je črno-belih, nekatere so barvane. Nekaj razglednic je s posvetitve in namestitve novih cerkvenih zidov leta 1926. Ko se pomikamo po časovni premici naprej, se Fara počasi polni s hišami. Poseben sklop razglednic povezujeta motiv cerkve na Barbari in kapelice Kozme in Damijana na Brinjevi gori. Cerkev na Barbari je pogosto z Uršljo goro v ozadju in papirnico pod njo. Železniška postaja je fotografirana s Faro v ozadju, s pogledom proti vzhodu in predstavlja eno najlepših prevaljskih vedut. Največji sklop predstavljajo razglednice Prevalj. Najstarejši dve (barvni litografiji) sta iz leta 1897, na prvi so upodobljeni železarniški obrati na obeh lokacijah in Barbara s cerkvijo, na drugi pa poleg omenjenega še gostilna Zimmerl (današnja Kertova hiša). Na leto mlajši razglednici je poleg obeh lokacij železarne in centra Prevalj, Barbare in železniške postaje tudi Štoparjev most. Zelo zanimiva je razglednica iz leta 1900 s fotografijo Perzonalov z zadnje strani, ko so med Mežo in bloki dobro vidni vrtovi, drvarnice in hlevi železarskih in rudarskih delavcev ter mostovi čez Mežo. Pogost je panoramski pogled na Prevalje z zahoda proti vzhodu s Faro in z Brinjevo goro v ozadju. Zelo zanimiva je dvojna panoramska razglednica Prevalj z juga proti severu, ki je leta 1905 potovala v Celovec, saj lahko prevaljskim hišam sledimo po vsej dolžini večjega dela Prevalj, in sicer od gostilne Rozman do železniške postaje. Pogosti zorni kot fotografije kraja je tudi s severozahoda proti Lešam, ko se vidi tudi del Prevalj Glavarstvo. Ena od značilnosti fotografij prvih trideset let 20. stoletja je postopno izginjanje dimnikov opuščene železarne, kar je lepo vidno na razglednici iz leta 1920 v dveh fotografijah delujoče in opuščene železarne. Prav tako je na razglednici iz istega leta za Perzonalni stari del železarne že popolnoma izginil. Posebnost razglednice iz leta 1916 je poleg že znanih motivov tudi fotografija pralnice premoga (iz leškega premogovnika) v Perzonalih, ki je sicer vidna še na fotografijah Perzonalov in železarne s severozahoda. Na razglednici s pogledom z Riflovega vrha proti Brinjevi gori pa je vidna stavba uprave železarne. Dodane so še razglednice z zimskimi motivi Prevalj, tematska glasbena razglednica moškega pevskega zbora, z gostilno Brančurnik in enem od prvih avtomobilov v Mežiški dolini okoli leta 1925, Konzumno društvo in Zadržni dom leta 1927. Za razglednice po drugi svetovni vojni je značilna hitra zgostitev pozidave, v šestdesetih letih so začeli z gradnjo blokov in stanovanjskih hiš, ki se je nadaljevala vse do devetdesetih let 20. stoletja. Leta 1965 se na dveh razglednicah pojavi tudi nova osnovna šola (zgrajena leta 1963). V sedemdesetih letih postanejo razglednice barvne.

Monografijo je oblikoval arhitekt Matija Miler, ki je na naslovnico poleg upodobitve prevaljske železarne iz časa pred letom 1871 koroškega slikarja Marka Pernharta posrečeno umestil železniško tirnico v profilu. S pričujočo ambiciozno objavo starih razglednic iz zbirke Dragomirja in Davorina Benka so koroške Prevalje zagotovo dobile enega svojih naj-

odličnejših pomnikov, ljubitelji zgodovine in domačini pa prvovrsten (zgodovinski) vir tako za nadaljnje zgodovinske in domoznanske raziskave kot tudi za zanimivo spoznavanje pestre preteklosti domačega kraja.

Katarina Keber